

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IV. KÖTET.

1908. JANUÁR.

1. SZÁM.

Révai Miklós első magyarázata a Halotti Beszédről.

„A mélyen belátó s keresztülható lelkű“ Révai* halálának** száz éves fordulóját kegyeletesen megünnepelte*** Győr város, emléktáblával jelölvéen meg azt a házat, a melyben Révai győri rajztanító-korában tanított. Ünnepet ült a M. Tud. Akadémia is, a melynek létesítése érdekében Révai annyit irt, annyit fáradt. A mult évi október 7-én tartott ülését Révai emlékének szentelte s a felolvasók† Révai érdemeit méltatták, nézeteit, tanításait újabb és újabb oldalról világitották meg. A felolvasások kapcsán ezen az ülésen bejelentették, hogy az Akadémia azzal is le akarta róni kegyeletét Révai iránt, hogy az „Elaboratior grammatica hungarica“ kiadatlan részéből†† sajtó alá rendezte a szóképzésről és a mondatanról szóló harmadik részt, a mely Simonyi Zsigmond gondozásában e napokban fog megjelenni.

Az ünneplésben részt kíván venni a Magyar Nyelvtudományi Társaság is, Révai emlékét azzal óhajtván megülni, hogy folyóiratában, a „Magyar Nyelv“-ben, kiadja Révai 1783-ban irt kéziratának azt a részét, a mely a Halotti Beszédet magyarázza.

Tudvalevő dolog, hogy Révai nyomtatásban megjelent dolgozataiban többször tesz említést arról, hogy ő a Halotti Beszédet 1783-ban magyarázta először, még pedig magyar nyelven. Így 1795-ben ezt írja: „Én ezt a' különös Régiséget izenként, és a' mint bizom, szerentsésem felfejtegettem. Vajha közrebocsáthatnám!“††† Az 1803-ban megjelent „Antiquitates literatvrae hvngaricae“ első kötete első lapján azt mondja, hogy a H. B.-ről az első magyarázatot 1783-ban írta, még pedig magyar nyelven. Ezt a kéziratot látta Rajnis József és Trenka Mihály. Hogy a

* Így jellemezte őt Kölcsey. Vö. K. Kölcsey Fer. minden munkái,³ Bpest 1887., IX. 241. l. — ** Révai 1807 április 7-én halt meg Pesten; születési éve 1750 vagy 1752 (febr. 24.) — *** A leleplező-ünnepély 1907 máj. 12-én volt. — † Ez ülésen Dézsi Lajos „Révai pályája“, Melich János pedig „Révai nyelvtudománya“ czímen tartott felolvasást. — †† A kéziratot a M. N. Múzeum könyvtárában „2220. Quart. Lat.“ jelzet alatt őrzik. — ††† Vö. Magyar Hirmondó 1795. 395—398. l.

kéziratban a H. B. magyarázatán kívül szó volt a magyar helyesírás történetéről, a kettősjegyű mássalhangzók egyszerűsítéséről, azt az *Antiquitates*-ben írottakon kívül (vö. I. 302: „*Iam anni sunt prope sexcenti, quos ab huius manuscripti aetate computo . . .*“) abból is tudjuk, hogy Révai barátja, Sándor István 1801-ben a *Sokféle* VII. 108. lapján közli a kettősjegyű mássalhangzóknek Révai által ajánlott egyjegyű formáit.

Később Révai szorgalmasan tanult, kutatott. Tanulni az éjszaki (rokon: finn-ugor) és a napkeleti (zsidó, káld stb.) nyelveket tanulta, kutatni pedig újabb magyar nyelvenlékek után kutatott.* E tanulmányai hatása alatt irt egy új, terjedelmesebb magyarázatot a H. B.-ről, most már latin nyelven.** Ezzel a munkával 1799-ben készült el, s ez a magyarázata jelent meg aztán nyomtatásban is 1803-ban.***

Az első, magyar nyelven irt magyarázat tehát kiadatlan maradt mind a mai napig. Pedig e magyarázat ismerete rendkívül fontos Révai Miklós nyelvtudományi nézeteinek megismeréséhez. Fontos, mert ekkor dönthette el végleg önmagában Révai, hogy megírja a magyar nyelv rendszeres nyelvtanát. Hogy Révai 1783 körül kezdett bele nyelvtanába, arra két bizonyítékunk van: *a*) Virág Benedek azt írja Kazinczynak 1803 okt. 23-án, hogy „Révai M. János is azt hirdeti, hogy már inde a' 20 et amplius annis dolgozza Grammatikáját“ (vö. Kazinczy Levelezése III. 124.); — *b*) Révai Paintner Mihályhoz 1803 júl. 13-án irt levelében azt írja, hogy magyar grammatikáján éjt-napot összetéve hűsz esztendőn át dolgozott (vö. Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz, közli Récsey Viktor. Bpest 1898, 111 lap). — Hogy azonban milyen fontos az 1783. évi értekezése Révai nyelvészeti nézeteinek megismerésére, arra felhozom, hogy Révairól Bánóczi (vö. Révai élete és munkái 88.) s nyomában Simonyi Zs. (vö. Beöthy, Képes m. irod. tört.³ I. 744 s köv.) és Rubinyi M. (vö. Révai Miklós élete és nyelvészeti törekvései, Segédkönyvek 13: 16) azt írták, hogy az 1783. értekezésében Révai a Hal. Beszéd írójáról azt mondja, hogy nem volt magyar ember. Révai ezt sehol sem mondta. A mit Bánóczi félreértett, az Révainak az a tanítása volt, hogy a latin betűkre minket idegen papok tani-

* Így áttanulmányozta a Bécsi Codexet, s tanulmányt irt róla. A kézirat a M. N. Múzeumban „2221. Quart. Lat. 3“ és „2221. Quart. Lat. 4“ alatt található. — ** A M. N. Múzeum kézirtárában e latin nyelvű magyarázathól két példányt őriznek. A két példány nem teljesen egyforma. A kiadás a terjedelmesebb „2221. Quart. Lat. 1“ jelzetű kézirtából történt; a kisebb terjedelmű kézirat jelzete: „2221. Quart. Lat. 2“. E szerint Révainak a Halotti Beszéd magyarázatából három kézírata van: az 1783. évi magyar nyelvű és a most említett két magyarázat. — *** Megjelent ezen a címen: „*Antiquitates literaturae hungaricae. Volumen I*“; a II-ik kötet lett volna a Bécsi Codexhez 1783-ban írt grammatikai és lexikális jegyzetek, szójegyzék (vö. Alázatos segedelem kérés 12. l.). A II-ik kötet kézírata teljesen, a III-iké csak töredékben (szójegyzék az *a-n* kezdődő szavakból) található a M. N. Múzeumban „2221. Quart. Lat. 3“, „2221. Quart. Lat. 4“ alatt.

tottak, ezek pedig hibásan írták le a magyar szavakat, s a magyarok ilyen hibás helyesírással írtak sokáig. Hogy Révai így gondolkozott, annak az 1783. évi értekezésén kívül „A magyar deákság“ cz. műve is bizonyítéka. Itt a többek közt szól a mi latin tanítóinkról s azt mondja, hogy ezek hibásan hallották s ezért hibásan írták le a szavakat. Ezt az írást tanulták meg a született magyarok is, a mely írást aztán helyesen „tsak a' született Magyar olvashatta: a' ki, a' nyelvet jól tudván, 's a' betűkre pillantván, azonnal meg adhatta mindenikének az ő igaz hangozatját. Ugyan így kell nekünk is az ilyen régi maradványokat olvasnunk. Vétenek, a' kik ezekben minden betűt a' mostani hangzattal ejtenek, 's helytelen olvasások után tudatlanul ítélnék a' régi Magyarorságról. Ezek a' szavak, p. o. *zarka, zumtuchel, cuzicun*, hajdan tsak az írásnak még tekeletlen módja miatt irattak így; de igaz ki ejtések akkor is a' volt; a' mellyet mind e' napiglan mindnyájan így hallunk, *szarka, szömtökkal, közökön*“ (Vö. A magy. deákság, közölve Tud. Gyűjtemény 1833. II. 67. k.). De azért „a' Halotti Beszéd igazi magyar maradvány, annak a' régi időnek közönséges szóllása módjában, mely a' különös szóhajtogatásban áll . . . Sohó sem vét ennek az Írója p. o. a' meg határozottatott ígével való élésben, a' mellyben leg hamarabb botlik a' Tót, a' kire tudatlanul fogják némellyek ezen különös ritkaságú saját hazai kintsünket“ (u. o. 74., 75. l.). Révainak tehát később is az volt a' nézete, hogy a' H. B.-et hibás helyesírással írta le valamely magyar születésű pap. S e' nézetet könnyű megokolni azon nyelvészeti iskola tanáival, melyhez Révai tartozott. Révai ugyanis a' zsidó grammatika hatása alatt álló humanista latin nyelvtudomány tanítványa. Ez a' tudomány hirdette az egytagú gyököket, ez tanította, hogy az igei személyragok eredetileg személynévmasok voltak, hogy minden képző és rag eredetileg önálló szó volt, s így a' képzés és a' ragozás eredetileg szóösszetétel. E' tudományban a' hangváltozásokról nagyon kevés szó esett, s ha igen, megelégedtek ezzel a' magyarázattal: euphonia. E' nyelvtudományban egy-egy nyelvet *εργον*-nak, kész műnek, s nem tevékenységnek tekintettek. S épp ezért a' hangváltozásokban semmi megbecsülni valót nem találtak. Révai is a' mássalhangzók terén analógiák útján szabályos hangmegfeleléseket vett észre, de a' magánhangzók terén alig egyet is (pl. *mínd* < *ménd*). A' magánhangzókról azt hitte, hogy a' milyenek ma a' magyarban, nagyjában olyanok voltak régen is.

Fontos végül az 1783. értekezés közzététele azért is, mert már itt is láthatjuk, hogy Révai követeli az *ikes* igék, a' szenvedő participiumok (vö. *fog ad ott* helyett *fog ad tat ott* szolgál) használatát. Már itt következetesen használja a' tárgyas ragozást (vö. *írnók*). Mindebből pedig az derül ki, hogy Révaira sokkal nagyobb hatással volt Tsétsi János, Geleji Katona István, mint pl. Bőjthi Antal, a' ki 1794-ben sürgette az *ikes* igék használatát. Ez értekezésben szól a' kettős mássalhangzók egyszerűsítéséről,

a *j*-ottista írásról, használja a könyvtár, szótár stb. szavakat. Szóval az értekezésben a küzdő Révai összes vitapontjai már benn vannak.

E bevezető sorok után lássuk immár az értekezést. Kéziratát a M. N. Múzeum őrzi, „614. Fol. Hung.“ jelzet alatt, s Horvát István annak idején ezt a címet írta a kézirat boríték-lapjára: „Révay János Miklós értekezése a' régi magyar írásmódról. M. S. Sec. XVIII. (A. 1783)“. A közlésre megjegyzem, hogy csak a fontosabb részeket közlöm; a kevésbé fontosakat a magam szavaival mondom el. (Ez van kisebb betűvel szedve).*

*

„Majd mindenik napkeleti nemzetségnek még most is tulajdon betűji vannak, hogy mindenike nyelvének minden szava' tátatját** annak valóságos hangzása szerint tulajdonul ki ejthesse. A' napnyugottiak, hihető, hogy azóta leg inkább, a' mióta a' Romaiaktól meg hódoltatattak, 's azután hogy a' Római Anya szent egy házhoz szerződtek, mind egyre a' Deák, a' vagy is a' Római betűket kapták fel.

A' Németeknek betűjik is azokból származtak. A' Gotusok egyebekbenn is, nem tsak egyedül az épületekben, igen meg szerették azt a' munkás támetalan sok szegű ki faragást. Azok faragták el azt a' kellő kerektséget a' Deák betűkből ama' szeges horgokra, és szúrós hegyekre, a'*** melylyeket mai napiglan is látunk a' Német írásbann.

A' mi Eleink is, Sztzitiából ide ki költözvén, minek utánna Keresztyénekké lettenek, a' Deák betűkkel fel tserélték elébbi betűjüket: a' melylyekről leg bővebben irt a' többi közül Bél Mátyás.† De, valamint a' többi nemzetek, úgy szinte a' Magyarok is, mivel tapasztalták azonnat, hogy a' költsönözöttett Deák betűk rész szerint elégtelenek, rész szerint kelleténél többek is, a' Magyar szavaknak igazán való telylyes ki ejtődésekre, hosszszabb idő' jártával több†† || különböző módját lelegették eme' fogyatkozás' ki pótoltatásának, nagyobbadára ki hagyván a' nem szükséges betűket.

Leg először is, hogy a' tátó ††† betűkről szölljunk (Deákul vocales litterae) †* azon kívül, hogy a' Rómaiaknál nem hal-

* A kiadásra általában a következőket jegyzem meg. A kéziratban javítások is vannak, s minthogy ezek más tintával vannak írva, később írottaknak kell tartanunk őket s ezért a jegyzetekbe utaltam őket. A helyesírást pontosan megtartottam (vö. i—i, ü—ü stb.), kivéve hogy az *ö*, *ü* helyett mindenütt *o*, *u*-t írtam. — ** Eredetileg *tátatját*, 'asztán kitérülve s följéje írva *ejtését*, majd újból kitérülve s följéje írva *tátatját*. — *** *a'* törülve. — † „A' mi Eleink“-tól „Mátyás“-ig terjedő részt később kitérülte. — †† || azt jelenti, hogy a kézirat egy-egy oldala itt végződik. — ††† *tátó* ki van törülve, s felébe van írva: *magán hangzó*. — †* Az egész kitérülve, s újból írva: (Deákul litterae vocales).

latott két különös hangot ejtőre vagyon szükségünk, még a többiekben is elég az akadály. Nyelvünknek igen kényes ebbenn az ő tulajdonsága. Vegyük sorra elébb a' kölcsönözötteket."

Ezután a 2—14. lapokon jön egy fejezet, a czíme A, I, O, U; először az *a*-ról szól, elmondja, hogyan irták régen, hogyan ejtik ma; fontos, hogy Révai szerint „ebben a' szóban *viszsa* sok helyen az *a* tatót húzósan ejtik is, írják is, imígyen *viszszá*“. Ugyan így szól az *i, o, u* régi jelöléséről. A következő fejezet az *e*-ről, az az után jövő az *ö, ü*-ről szól, elmondván, hogyan jelölte ezeket különféle könyvekben a magyar írás. A mássalhangzók (eredetileg a kéziratban *zárló* betű, később javítva: *mássalhangzó* betű) közül a következőket tárgyalja külön-külön fejezetben. *Ts, Tz, G, Gy*. E fejezetben azt mondja, hogy „a' *g* betű a' Deákoknál *e* és *i* előtt lágyabban hangzik, úgy mint: *gemo, cogito; a, o, u* és a' mássalhangzó betűk előtt pedig vastagabban, úgy mint: *gannio, cogo, gusto, glubo*. Tulajdon ilyen lágyabb és vastagabb hangzást hall az ember a' Magyar nyelvben is.“ Ezután tárgyalja, hogy a különböző korokban hogyan irták a *g, gy*-hangot. Ezután jönnek az *L, Ly*-ről, majd az *N, Ny*-ről, *S, Sz*-ről, *T, Ty*-ről, *Z, Zs*-ről szóló fejezetek. Mindenütt a fejezetnek az a tartalma, hogy a szerző elmondja, hogyan vannak írva e hangok a különféle régi magyar könyvekben. Majd folytatja:

„Tsak ezeket a' betűket vóltak a' mieink kéntelenek hol a' lágyabb, vagy kényesebb, hol a' vastagabb hangzásnak jelentése végett valahogyan el változtatni, meg különböztetni, 's meg jegyezni. Külömböző időkbenn a' külömböző képen vélekedő fejek erre az anynyi féle módra mintegy talalgatva (sic!) akadtak, majd igen úgy, hogy valylyon melylyike vólna jobb. Tsak vajha már az az egy, a' ki egy képen el találta, vagy a' kik ötet követték, bizonyosan el is határozták vólna! Bajosan igazul el az ember vagy azon egynek is az ő írás módján, kivált a' régiebbek közül, olyly változó, olyly el keveredett. Azon kívül, hogy ezek a' hangot ki pótoló betűk hol így, hol amúgy jelentődtek, hol el is tseréltettek, 's az irónak rendetlen szabadsága azon egy sorban, sokszor azon egy szóban, azon egygyel most eme', most ama' hangot ejtette: még az is igen boszszontós, hogy mi keverék lett a' többi betűkből is.

Igaz ugyan, hogy némelyekbenn türhető az el vétés, mivel a' Deák írásnak szabásaira nézve tévedtek el: mint, példának okáért, ezekbenn, hogy számtalan sokan a' *v* betű helyett is mindéig *u* betűt tevének a' szó' közepén, és végén; az elején pedig épen meg fordítva *u* helyett is *v* betűt: azután hogy *j* betű helyett számtalanul *i* találatuk. Az is igen felesen vagyon, hogy, noha ugyan a' *k* betűvel éltenek már, még is azon egy hangnak ki ejtésére a' *c* betűt is, épen szükségtelenül, || helyezették, kivált a' szavaknak végeken, és mikor a' *k* betűt kettőzretni kellett, az első többire *c* vólt. Hanem a' már rendtelenebb, hogy *j* betű helyett is anynyiszor *y* betű tétetett: azután *u* betű helyett hol azon *y*, hol *w* betű.

A' felette régieknél még többekbenn is igen feles az el

vetés, kivált a' tató* betűkbenn, a' melylyek majd igen mind egyre' öszve vagynak keverve. E' talám olyly sikoson vagy azért is eshetett, hogy más idegen nemzet találgatva írta azt sokszor, a' mit előtte az írásra nem szokott Magyar el mondott. Nem is hihető, hogy úgy ejtette volna a' régi Magyar a' szót, olyly darabosan, olyly vadon, a' mint az esik, ha azt betűről betűre úgy olvassuk, a' mint vagyon írva. Rágjad bár a' szájába még most is, példának okáért, egy Magyarul nem tudó Németnek a' Magyar szót, el hülsz bele, miként rontja el nyelvemet. Már száz esztendő múlya esküdjék valaki reá, hogy mi szakasztott úgy beszéllettünk. Ő szegény, nem lévén az ő nyelvében az a' hang, a' melylyet hall a' Magyartól, azokkal a' betűkkel törekedik azt ki ejteni, a' melylyekkel leg közelebb járhat hozzája, leg alább maga véltében.

Hanem ugyan mi léssen még most is a' Magyar szóból, ha azt a' mostani írás' módjábann is, példának okáért az idegen, betűkről betűkre olvassa? Én úgy tartom tehát, hogy, a' mennyire lehet, el kell elébb a' különböző időknél különböző írás módokat (sic!) határozni, 's az el vétéseket is valamenynyire jobban ejteni, ha ki az olyan régi darabokat értelmesebben akarja olvasni. Azonnal igazabban lehet észre venni, hogy mibenn, 's mennyiben különbözik a' mostani Magyarság a' régítől; 's a' mint én találom, nem szinte annyibann, hogy sem a' mint sokan el hitetik magokkal: sőt még most is sok helyeken igen úgy || ejti a' köz nép a' Magyar szót. Ugyan e' lévén elég alkalmasint meg erősödött vélekedésem, inkább a' mostani Magyar szó hangzás utánn lelegettem el mind azt, hogy mitsoda hang pótolásokkal éltenek a' mieink; mind pedig azt, hogy mi rendetlen volt szabadságok, és egyéb el vétéseik.

'S hogy pedig ne láttassam magamtól szöllani, és azont mások is mindjárt itt egy végbenn meg vizsgálhassák, nem lévén kénytelenek megszünnén elő keresni a' példákat; ihol telylyes könnyebbségekre ide** bé iktatok egy más utánn egynehány régi, és újabb darabokat:*** noha ugyan egyebeket is lehet benne meg lesni, nem tsak az egy írásnak különböző időkre nézve különböző módját.

1210.†

A' leg régiebbnek leg első helyet adok. A' Hiveknek el temettetésök' alkalmatosságával el mondatni szokott rövid Beszédjök volt ez hajdan a' Magyar Papoknak, a' milylyeneket még utóbb is elég sokáig mind el temettetés, mind pedig a' Szentségeknek ki szolgáltatások idejekor írásból ki olvastanak a' népnek oktatása, és lelki épülése végett.

* *Tató* törülve, s fölébe írva: *magánhangzó*. — ** *Ide* törülve, s fölébe *bővebben is* van írva. — *** Ez után a sor fölé ez van írva: „*híven pedig, a' mint találtam, és a' forrásra is mindenütt oda mutatva*“. — † Később beírva; más tinta.

Most emerről szóllván, Pozsonyi* Szent Mártony** Öreg Templomábann tartatik az a' kézzel íratott Mise mondó Könyv, a'*** melylyből azt Pray György, 's azután Koller József Pétsi Kanonok írta ki. † Mind a' ketten úgy tartják, hogy a' tizenketedik (sic!) száznak fogytán, vagy a' tizenharmadiknak elején íratott légyen, az az, 1192, és 1210 esztendőök között. ††

Sajnovits János is bé iktatta ezt ama' nagy álmétkodást okozó Meg állatásába, hogy azon egy a' Magyar és a' Lappó Nyelv. 'S ott vallja, hogy azt Pray Györgytől vette. Mind ezt, mind pedig Koller' ki íratását egybe vetvén, a' mint egynehány meg nem egyező helyeken meg akadék, azután azon is, hogy a' Kolleré hoszszabb, hogy sem || a' Sajnovitsé, magam ohajtottam az eredet írást meg látni. Tsak a' múlt (1782) esztendőbenn lehetett ††† a'hozz szerentsém. †* Fő tisztelendő Aradi János †** Posonyi †*** Kanonok Úr, azon Egyház' Könyvtárának Gondviselője, meg értvén szándékomat, olyly* szívesen fogadott, hogy azonnal** nem tsak ezzel, de*** egyéb ritkaságokkal is † kedvezett mohós kényemnek.

Ihol, a' mint én azt akkor magam ki irtam †† nagy szorgalommal, tulajdon úgy közlöm Olvasóimmal. De hogy valamivel ††† könnyebbitsek rajtok, ime kedvökért a' mostani írás módja szerint is ide alá egyszer úgy írom le, a' miként én olvasnám, másodsor úgy is, a' mint annak kultsát Faludi Ferentz adta* Sajnovits Jánosnál. Egynehány helyeken én az én vélekedésemként más képen találtam, hogy sem a' mint azt Faludi Ferentz olvasta. A' kik valami figyelemmel meg vizsgálják** a' dolgot, úgy reménelem, hogy jóvá fogják hagyni tselekedetemet. (Újabb betoldás:) 'S hogy azt jobban is*** tehessék, ezen által esvén, azonnal utánna vetem bővebben meg íratott jegyzésimet is. Méltó ezt a' különös ritkaságot nagyobb gondnal is meg forgatni, 's meg vizsgálni: mert sokat foglal magábann."

Ezen betoldás után jön a H. B. betűről-betűre, vonásról-vonásra hű másolata, majd Faludinak olvasása, párhuzamosan közölve Révai olvasásával. A jegyzetek alul vonal alatt vaunak közölve, s a jegyzetekre utaló betűk az eredeti másolatban a szavak mellé írva pl. *ysa* mellé (*), *milstben* mellé (b), *eleve* mellé (c). A jegyzeket már most pontosan adom a következő sorokban, a H. B.-nek azonban csak a Révai-féle olvasatát közlöm, a mely az Antiquitatesben

* Kijavitva *Pozsonybann*-ra. — ** Javitva *Márton*-ra. — *** Törülve. † Először *kírta* volt. — †† Ez a mondat (Mind — között) ki van törülve, s helyette oldalt ez van írva: „*Nyilván vagyon pedig abbann a' Könyvben meg szinte két helyett is, hogy azt 1210 esztendőbenn íratottnak híhesse az ember*“. — ††† Ez is bizonyítja, hogy az értekezés 1783-ban készült. — †* *a'hozz* törülve, s szerentsém után *hozzá* van beírva. — †** A sor fölé *akkorbéli* írva. — †*** Az *y* törülve. — * *olyly* törülve, s fölébe *legottan igen* van írva. — ** *hogy azonnal* törülve, s helyette 's van írva. — *** Törülve s fölébe írva: *hanem*. — † is után *önként* írva. — †† Kijavitva *irtam ki*-re. ††† Kijavitva *valamenynyire*-re. — * Törülve és Faludi elé írva az *adta*. ** Kijavitva *vizsgálják meg*-re. — *** Eredetileg *tehessék* volt.

közölt olvasástól itt-ott különbözik. A jegyzetekre utaló betűket ez olvasásba illesztettem be.

Révai olvasása:]

„Látjátok, feleim! szömtökkal, mik vagyunk. *Ysa* ^(a) por, és hamu vagyunk. Menynyi malasztbann ^(b) teremté Élő ^(c) mi ösünket ^(d) Ádámot. és adta vala ^(e) néki paraditsomot házúl ^(f)*. És mind ^(g) paraditsomban való gyümölcséktől monda néki élnie. *Heon* ^(h) tiltá őt egy fa' gyümölcsetől. De ⁽ⁱ⁾ mondá néki, miért nem ennék; isa ki napon eendel ^(k) az gyümöltstől, halálnak ^(l) halálával halsz. Hallá holtát ^(m) teremtő Istentől, de feledé ⁽ⁿ⁾. Engede ördöng' ^(o) intetének ^(p), és evék az tilott ^(q) gyümöltstől, és az gyümöltstben halált evék. És az gyümöltstnek olyly keserü vala ize ^(r), ** hogy torkokat meg szakasztja vala. Nem *heon* magának, de mind ő fájának ^(s)*** halált evék. Haraguvék Isten, és veté őt ez munkás világ belé ^(t), és lön halálnak, és pokolnak *feze* ^(v), és mind ő nemének, kik azok mi vagyunk. Hogy is ti látjátok szömtökkal, *isa* és nem egy ember múlhatja ^(x) ez vermet, *ysa* mind azhoz járók vagyunk. Imádjuk Urunk Isten kegyelmét ez lélekért, hogy irgasson ^(y) ő néki, és kegyedjen, és bultsássa ^(z) mind ő bűnét. És imádjuk Szent Aszszony Máriát, és Bódog † Mihály Arkangyalt, és mind Angyalokat, hogy imádjának érette. És imádjuk Szent Péter Urat, kinek adatott ^(z) hatalom ódania, †† és kötnie, hogy ódja †† mind ő bűnét. És imádjuk mind Szenteket, hogy légyenek néki segéd ^(aa) Urunk' színe előtt, hogy Isten ő imádságok miá ^(bb) bultsássa ő bűnét. és szabadítsa őt ördöng' üldetétől, ††† és pokol' kinzatjától, és vezesse őt paraditsom' nyugolmabelé, és adjon néki menyország-belé utat, és mind jóban részt. És kiáltsátok Urunkhoz háromul. ^(cc) *Kyrie*.

Szerelmes barátim! imádjunk ez szegény ember' lekéért. †† kit Úr ez napon ez hamis világ' tömlötze belől ^(dd) mente, kinek ez napon testét temetjük, hogy Úr őt kegyelmével Ábrahám', Izsák', Jákob' kebelében helyheszsze. hogy birság nap jutva mind ő Szent, és Önöttei ††† ^(ee) közökön jó felől iktatnia ^(ff) éleszsze őt. És ti benneteket ^(gg). *Clamate ter: Kyrie!* ^(hh).^a

A sor alatti jegyzetek elé ez van írva (későbbi írással): „*Most következnek már a' jegyzések. Hogy olvasás közben azon hamarjában hol vissza tekinthessen előre az ember, hol megint hátra: a' kaptások közé véttetett mutató betűk eléggé el fogják igazítani.*“ Ezután következnek a sor alatti jegyzetek.

(a) †††† „Ez a' szó *ysa*, vagy *isa*, mert úgy is iratik ebben

* Úgy látszik, hogy eredetileg *házoúl* vagy *házoül* volt írva. — ** *ize*-ben egy szókezdő *v* kivakarva. — *** Eredetileg *r* volt írva s így a *z*-ig. Később kijavitva *s*-re — *z*-ig. — † Úgy látszik, eredetileg *Boldog* volt írva. — †† Eredetileg *óvdania* lehetett, de a *v* ki van vakarva; ugyanigy *ódja* is. — ††† Úgy látszik, eredetileg *üldetétől* volt írva. — †††† Később kijavitva *lelkéért*-re. — ††††† Először *Únöttei* volt írva. — †††††† Későbbi írással sor fölé írva: *ysa*.

a' régi maradvány darabban, annyit tészen mint *bizony*, a' mint is az értelemről nyilván ki tetszik. Hanem úgy kellenek e valójában olvasni, a' mint itten vagyon írva. a' még a' kérdés. Tulajdonabb ki ejtésével, ha azt igazán tudók, talám inkább is közelíthetne a' mi *bizony* szavunkhoz.

(b)* Ihol hogyan tettük az idegen szavakat, tsak egy kitsidet meg különböztetve, és Magyarosabb tatókkal ki ejtve, már egészen mieinkké! Kivált hogy olyly nagy időtől fogva birtokunkban vagynak, alég mernők sokak előtt tsak véltéképen is azt mondani, hogy ezek a' szavak, *malaszt, barát, tömlőtz*, idegen, és pedig Tót eredetűek. De ez az írás nyilván elárulja őket, annyival is inkább, hogy még akkor nem olyly igen régen vevődven a' Magyar ajakokra, szinte azon nyers Tótosan ejtődnek, *milost, brat, timnuc*, az az, a' mint most írják, *miloszt, brat, timnitz*. De hiszem több ilyen is vagyon nálunk, hol ugyan a' Tótoktól, hol más szomszéd nemzetektől. Láthatdsza erről Páriz Pápainak Szótára végén Tsétsi Jánost is szinte a' Meg szerzésben.

(c)** Hogy ezt az írást *eleve* így kellessék || olvasni *élő*, az az, *Isten*, a' kiről egyedül lehet telylyes valójában mondani, hogy él. Az értelem is úgy kívánja, azután egy más szó is mutatja nyilván, melyly ugyan a' ként íratott, úgy mint *terumteve*, hanem azt is így kell olvasni *teremtő*. Az *ere* betűk tehát *ő* helyett vagynak, noha ugyan nem olyly állandóul, minthogy az éles hangzású *é* helyett is tétettek, hanem, a' mint észre vehetni, tsak a' szó végeken, úgy mint tsak ugyan itt mindjárt *terumteve* azután *feledeve, veteve*, az az, *teremté, feledé, veté*. Talám azért is tehették ezt a' *v* betűt közbe, hogy a' meg húzódott hangot jelentse: és a' hosszasan hangzó *ő* tatót el keverték az éles hangzású *é* tatóval, a' mint azt más sok egyéb helyeken is tapasztaljuk, hogy az *e* számtalanszor *ő* helyett vevődött. A' *v* betűnek tsak ennyiből való helyeztetését ugyan ebben a' darabban együtt is, másutt is. elég nyilván láthatni, úgy mint, *chomuv, ualov, hallaua, keseruv, iarov, bovduq, ovdania, iovben, niv, tiv*,*** az, az, *hamú, való, hallá, keserü, járó, bódog, ódania, jóban, mí, tí*. Ihol Szabó Dávidnak itt is erősödik tanítása, ki is Magyar Hangmérseklésében ugyan azt mondja, hogy *mí, tí* húzósan ejtődő tátatok. Még azt is tapasztalám, hogy ugyan a' hosszasan ejtődés végett ez a' *v* betű előre is helyeztődött, mint ezekben a' szavakban *vimagguc, † intetvinec, illdetvütv, kinzotvütv*, az az *íze, imádjuk, intetének, üldötétől, kinzotjától*. Ha tsak nem a' volt ebbenn a' három utóbbikban, úgy mint, *intetvinec, illdetvütv, kinzotvütv*, hogy ez a' *v* betű a' szebb hangzás' kedvéért (Deákul *Euphonia*) szinte úgy tétetett ide, mint most a' *j* betű, vagy talám közel úgy is hangzott, következendőképen így olvashatnók, *intetjének, üldetjétől, kinzotjától*.

* Későbbi írással a lap szélére írva: *milostben*. — ** A lap szélére írva: *eleve*. — *** Minthogy a H. B.-ben e példákban az *i* felett nincs pont, Révai sem teszi ki. — † A szó alá *vize* van írva.

(^d)* Itt soká fogunk tartózkodni; de a' dolog volta úgy hozza magával. „*Isemucut* idem significare ac *szülönket*, seu *patrem nostrum, progenitorem nostrum*, certum est. Radicem vero huius vocis, seu *isem*, quaerendam esse in antiquissima idiomatis Ungarici dialecto persuasus sum; quaeenam autem illa sit, dicitur §. VI.“ Ezt veté ide jegyzésül Sajnovits, az az; „Bizonyos az, hogy *isemucut* anynyit téssen, mint *szülönket*. Hanem emé' szónak gyökerét, vagy is az *isem* szót, el vagyok hitelve, hogy a' Magyar Nyelvnek leg régiebb szó ejtési között kelletik keresni.“ Mind azon által én más képen vélekedem, nem is szükséges annak egész Szina Országból elő keresni eredetét, a' mint Sajnovits** tselekeszik. Ez az *isem* most is meg vagyon köztünk, nem is *isem*, hanem tsak *is*. Ugyan ebben a' darabban tapasztaljuk többször is egyszerűen, hogy az *i* betű úgy is hangzik mint *ö*, példának okáért, *gimülcetül*, az az, *gyümöltsetöl*. Mondd már az *is* szóban is az *i* betűt *ö* betűnek, nem de nem azonnal itt az igaz Magyar szó, a' melylyel még most is élünk, és épen ide illő, az az, *ös*. De mitsoda már az a' többi, a' mi hozzá vagyon függesztve?

Igaz az, hogy a' mi nyelvünk, minthogy napkeleti, ugyan a' többi napkeletiekkel, nevezetesen pedig a' Zsidóval, igen sokakban meg egyez, főképen a' szavaknak öszve köttetések' módjában. Most tsak egyről szóllok.

A' Zsidók, hogy az idő szavakat (Deákül *Verba*) személyekre változtassák, a' gyökér idő szavakhoz oda akasztanak valamit a' személyes név' másaiból (Deákül *Pronomina Personalia*). Hasonlóul vagyon nálunk is. Pédának okáért ezekben a' meg határozott mivelő idő szavakban (Deákül *Verba Actiua Determinata*) *írom*, *írod*, *írja*, *írjuk*, *írjátok*, *írják*; *kérdem*, *kérded*, *kérdi*, *kérdjük*, *kérditek*, *kérdik*; kiki nyilván látja, a' ki tsak valamennyire is bé tekintett a' Magyar Nyelvtanításnak rendesebb Szabásaiba,*** hogy az *ír*, és *kérd* gyökér idő szavakhoz a' többi személyeknek jelentetésekre, főképen az egyes számban, az *enyém*, *tied*, *övé*, *miénk*, *tietek*, *övék*, birtokos név' másaiból (Deákül *Pronomina Possessiua*) vagynak az utól tagok oda aggatva: mint szinte a' telylyes, és vezeték nevekhez is (Deákül *Nomina Substantiua, et Adiectiua*), mikor azokban a' biratást is akarjuk jelenteni, mint emezekben; *kard*, *kert*; *kardom*, *kardod*, *kardja*, *kardunk*, *kardotok*, *kardjok*; *kertem*, *kerted*, *kertje*, *kertünk*, *kertetek*, *kertjök*.

Az, a' ki valamit látott a' helyesebb Magyar Nyelvtanításban, kétség kívül azt is tudja, hogy a' mi tátó betűink három rend-béliekre osztatnak. Első rendűek az *a*, *o*, *u*, második béliek az *e*, *ö*, *ü*, és végezetre kevert rendűek az élesen ejtődő *é*, és *i* tátók. Ezeknek az a' tulajdonságok, hogy már a' változásokban

* Lap szélére írva: *Isemucut*. — ** Kitörülve s fölébe *utóbb* írva; *tselekeszik* után újból betoldva: *Sajnovits*. — *** „A' ki-től — szabásaiba“ szóig törülve.

a' gyökérben lévő tatóra tekintvén ugyan azon rendbéli tátók essenek az utól függő tagokba is. Úgy kívánja nálunk a' Szebb hangzás. Azért abban sem fog senki is meg ütközni, hogy ezekben a' példákban valamivel kü || lömbözök a' tátók: a' 'dolog' veleje tsak a' zárlókban vagon. Így szóllanak a' Nyelvtanítási Szabások is, hogy a' birtokos név-másaiból tsak a' szélső zárlók esnek el, úgy mint *m, d, nk, tk, k*, a' melylyek ugyan ott is találtnak az idő szavakban is, a' telylyes, és vezeték nevekben is. Hanem e' már jókora ki rándulás; de ki tehet róla, szükséges volt. Most már térjünk megint vissza.*

Mondám** oda fen az idő szavakról, hogy *fő képen az egyes számban*; mert a' többesben nem a' birtokos, hanem inkább a' személyes többes számú eme' név' másaitól, *mik, tik, ök*, láttatnak az utól függőket magokhoz venni, minthogy imígyen mondjuk, *írjuk, írtok, írták, kérjük, kértek, kértek*. Hanem a' határozatlan mivelő idő szavak (Deákul *Verba Actiua Indeterminata*), és a' többi nemüek, úgy mint a' szenvedők, és a' közép szerüek (Deákul *Verba Passiua, et Neutra*), a' többes számban igen is tulajdon azokat veszik; noha egyes számokról telylyes más a' szabás, példának okáért, *írok, írsz, ír; kérek, kérsz, kér; veretem, veretel, veretik; állok, állasz, áll*; de a' többes számban így vagnak: *írunk, írtok, írnak; kérünk, kértek, kérnek; veretünk, verettek, veretnek; állunk, álltok, állanak*. Ihol tehát itt*** látjuk nyilván a' többes számú birtokos név' másainak el szagगतott *nk, tk, k* zárló betüiket.

Tehát bizonyos az, hogy mi is az idő szavakat személyekre változtatván, azt a' személyes név' másaiból el véttetett utól függőkkel tselekeszszük, hol a' birtokosokból, hol a' nem birtokosokból.

Az igen régiek, a' mint ebből a' darabból észre vehetem, azokat inkább a' nem birtokos eme' személyes név' másaiból vették, *mik, tik, ök*. Itt úgy olvasom több helyen is, *vogmuc, vagyunk*, azután egyszer *vimaggomuc, imádjunk* helyett. Ezek nem egyebek, hanem tulajdon a' *vagy*, és *imád* gyökér idő szavak a' *muc*, vagy is a' mostani írás módja szerint olvasva, a' *mik* többes számú első személyes név' másával egybe szerkeztetve, a' többes számú első személynek jelentetése végett, az az, *vagymik, imádmik*. A' *tik* második személyes név' mása most is úgy vagon, tsak hogy a' tátót a' gyökérben lévő rendbelivé változtatja benne a' Szebb hangzás, úgy mint, *vagytok, imádtok*, a' tátót nem változtatva, † *vagytik, imádtik*.

Ez a' *muc* nyilvánossággal a' többes számú, az az, a' többektől való biratást is jelentette, a' biratott névhez oda

* „Hanem e' már jókora — vissza“ közti rész ki van törülve, s helyette sor felé ez van írva: „a' 'dolog' . . . volta nagyobb világosság kedvéért úgy kívánta, a' mint is mindjárt“. — ** Sor közé írva: *már*. — *** Ihol tehát itt törülve s helyett *A' hol is* van írva. — † Sor fölé írva: *így esnék*.

akasztatva: néha az *u* tató ki is szorúlt, vagy előbbre vetődvén más tátóvá változott. Nem eléggé mutatja e ezt az *a'* szó *urom*, *uromchoz*? Az első azt tédzi *urunk*, *a'* második *urunkhoz*.

Igy már *a'* mi *is*, vagy *is* jobban olvasva *a'* mi *ös* igaz Magyar szavunk is, így íratta *isemuc*, anynyi mint *ösemik*, az az, *ösünk*; *isemucut* pedig annyi mint *ösemiket*, az az, *ösünket*.

Egyéb aránt *a'* többi személyektől való biratás, akár melylyik számban is, tulajdon *a'* vólt akkor is, *a'* melylyel most élünk. Első egyes számú személytől való többes számú biratás ez, *feleym*, *bratim*, az az, *feleim*, *barátim*: Második többes számú személytől való egyes számú biratás ez, *zuntuchel*, az az, *szömtökkal*, vagy *a'* mint most ejtjük, *szemetekkel*: harmadik többes számú személytől való egyes számú biratás *a'* következő, *turchucat*, az az, *torkokat*: 's *a'* többi, *a'* mit az olvasó már magától is könnyen észre vehet.

(Vége következik.)

MELICH JÁNOS.

Nyelvújítók a XVII. század közepén.

I. A magyarság legmozgalmasabb századainak egyike a XVII. Politikai életünkben a vallás védelmével összekötött szabadságharcok; irodalmunkban a késhegyig menő, sokszor trágár nyelvű szó- és írásbeli vitatkozások foglalkoztatják a nemzetet. E küzdelmekben, a melyek a nemzet fenmaradását s nyelvünk szokatlan fejlődését, az első nyelvújítás korát eredményezték, a vezérek, illetőleg védő urak, anyagi támogatók az erdélyi fejedelmek voltak. Bethlen Gábornak és a „Calvinisták Istenének“, I. Rákóczi Györgynek személyes jelenlétében történt több hitvita, a melyeket udvari papjaik: Geleji és Medgyesi rendeztek a katolikusokkal, unitáriusokkal; az ő költségükön jelentek meg azok a vaskos kötetek, a melyekben prédikációk útján szétszedik, czáfolják „Kalauz Péter“ erveit.

Meggyőzőek-e a „Praxis pietatis“, „Hétnapoki beszélgetések“, vagy a „Titkok titka“ és „Váltság titká“-nak erősségei, ki kutatná azt manapság? Annyi bizonyos, hogy e munkák épp oly fontosak a kálvinisták történetében, mint a fejedelmek egy-egy diadala a magyarság fenmaradásának érdekében. E százados molyette könyvek érdekessége ma már nem is vallástani értékükben rejlik; a szellemi haszon, a mit nyújtanak, sokkal több oldalú, mint tartalmuk után a felületes vizsgáló gondolná. Az irodalomtörténetíró, a néprajzos, de főleg a nyelvész lépten-nyomon meglepő dolgokra bukkan bennök. Medgyesi sok „Jajja“-i hangban, hangulatban prózai jeremiádok, telve a nemzet erkölcsi s anyagi romlása fölött való kesergéssel: „ki valál hajdan s-ma ki vagy?“